

УДК 371.3

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ
ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ

О.Д.Замашкіна

*кандидат педагогічних наук, доцент,**Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті висвітлено своєрідність процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу; аргументовано, що найбільш педагогічно доцільною організаційною формою супроводу дітей-сиріт у таких закладах є модель соціально-психолого-педагогічного супроводу, що передбачає експертно-прогностичну, діагностичну, змістовно-технологічну, організаційно-управлінську і кадрову складові.

Ключові слова: діти-сироти, заклади інтернатного типу, соціалізація, соціально-педагогічна діяльність.

На сьогодні актуальною і недостатньо вирішеною проблемою вітчизняного соціуму є розвиток мережі закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Соціальна ситуація, що нині склалася в Україні, диктує необхідність реформування мережі інтернатних закладів, удосконалення форм, методів виховання і соціалізації стрімко зростаючого числа дітей-сиріт.

Вивченню й узагальненню теоретичних напрацювань і практики з проблеми організації соціально-педагогічної роботи у закладах інтернатного типу, зокрема питань соціалізації його вихованців, присвячено чимало досліджень (О.Безпалько, В.Бочарова, І.Зверева, А.Капська, Л.Коваль, М.Кратінов, Г.Локтіонова, С.Харченко, С.Хлебик). Фундаментальне висвітлення проблемних питань соціально-педагогічної діяльності фахівців, які працюють у ЗІТ, містяться у працях В.Оржеховської, Н.Пихтіної та ін.

Мета статті – висвітлення своєрідності процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу.

Аналіз джерел теоретичного й методичного напрямків дав нам змогу виокремити визначені дослідниками головні стратегії соціально-педагогічної роботи у закладах інтернатного типу (у подальшому – ЗІТ).

Перша стратегія – включення вихованця в соціум (його соціалізація, соціальне виховання, соціальний розвиток). Друга – «педагогізація» середовища ЗІТ (раціональне використання його педагогічного потенціалу). Третя стратегія – оптимізація взаємодії вихованців і середовища.

Визнання зазначених стратегій реалізації соціально-педагогічної діяльності у ЗІТ як головних дає змогу обґрунтувати роль закладу як центру соціально-педагогічної роботи у вирішенні соціальних проблем вихованців. Єдність трьох стратегій зумовлює сутнісні характеристики соціально-педагогічної роботи в ЗІТ і відображає її інтегрований зміст. Поряд із цим зазначена єдність також забезпечує характер взаємодії ЗІТ із «зовнішнім світом» – соціумом у всіх його проявах, який «додає» цій інституції дитинства відкритого характеру.

Соціально-педагогічна робота у ЗІТ спрямована на особистість вихованця у ситуації його взаємодії з тим чи іншим елементом соціуму. При цьому особи, включені у соціальну взаємодію, можуть бути умовно згруповані у такий спосіб: соціально-перспективний, соціально-стабільний і соціально-проблемний.

Критеріями приєднання осіб до тієї чи іншої групи є сукупність їх цілісних орієнтацій та пріоритетів життєвих цілей, їх відповідність суспільно-обізнаним соціальним цінностям. Таке групування усуває із соціально-педагогічної роботи у ЗІТ орієнтацію лише на негайне інтервентне реагування на проблеми вихованців, що потрапили у кризові життєві ситуації (дітей-сиріт, соціальних сиріт і рівних до них). Рішенням ситуативних проблем конкретного вихованця повинні займатися професійні соціальні працівники, які мають спеціалізовану підготовку в галузі проблематики дітей-сиріт [1, 79]. Такий підхід не знімає із соціальних педагогів відповідальності за роботу із цією категорією дітей в режимі планомірного відновлення життєвих сил і соціального статусу вихованця, який у цьому випадку не є «клієнтом», а стає партнером соціально-педагогічної діяльності; але забезпечує превентивний, профілактичний, попереджальний характер практичної соціально-педагогічної роботи в ЗІТ. Вона спрямована на запобігання чи усунення причин, які формують сиріт як соціально-проблемну групу; на

повернення дітей-сиріт із соціально-проблемної групи у соціально-стабільну. Отже, підхід, за якого партнером соціально-педагогічної роботи з вихованцями, крім безпосередніх суб'єктів цієї роботи (колектив дорослих і вихованців), стає кожна свідомо людина–громадянин, що таким чином стикається з проблемами соціального сирітства.

І.Філонов зауважує, що в процесі соціально-педагогічної діяльності з вихованцями ЗІТ реалізуються її функції: інтегративно-освітня, адиктивно-кореляційна, експресивно-мобілізуюча, контрольо-санкціонована, реабілітаційно-розвантажувальна, захисно-профілактична [2, 37–42]. На думку Ф.Мустаєвої, Р.Овчарової, Л.Шипіциної [3, 68-71] згідно із зазначеними функціями визначаються й завдання соціально-педагогічної роботи з вихованцями: адаптація, реабілітація, мобілізація, компенсація, профілактика, корекція, стабілізація, контроль, пропаганда, просвіта, як запевнюють. Адже специфіка соціально-педагогічної роботи в ЗІТ складається з того, що процес вирішення того чи іншого завдання реалізує їх соціально-педагогічний зміст.

Соціально-педагогічна робота з вихованцями ЗІТ, що є складовою практичної соціально-педагогічної роботи взагалі, залучена до різних рівнів у сфері її професійно-практичного впливу:

- державний рівень (соціалізація, соціальне виховання, соціальне формування і розвиток різних груп дітей та молоді, соціальна політика, соціальне право, соціальні аспекти економіки);
- регіональний рівень (регіональна соціальна політика, регіональні моделі соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи);
- територіальний рівень (територіальні програми соціального розвитку, плани розвитку соціальної сфери конкретної території, соціальна орієнтація економічного розвитку території);
- інституціональний рівень (моделі соціально-педагогічної діяльності дитячих будинків інтернатного і сімейного типів);
- міжвідомчий, міжінституціональний і міжорганізаційний рівень (міжвідомчі моделі служб соціальної роботи в соціумі) [4,55–63].

Зауважимо, що соціально-педагогічна робота у ЗІТ впливає на розширення простору сфери діяльності, який визначається структурними елементами держави і суспільства. У структурі держави (перший рівень) соціальна робота в закладі перебуває під впливом інститутів освіти, охорони здоров'я, культури, науки, виробництва, силових органів, органів управління, органів соціального захисту та інших інститутів соціуму. У структурі суспільства (другий рівень) на соціальну роботу у ЗІТ впливає інститут сім'ї, різні соціальні групи населення, суспільні об'єднання, рухи й організації, в тому числі й релігійні, засоби масової інформації та інші соціальні інститути громадянського суспільства. Соціальна робота в закладі відчуває також серйозний вплив третього рівня (бізнес-структур) як шляхом розвитку соціальної благодійності (у різних формах), так і шляхом залучення інвестицій цього сектора в розвиток соціальної сфери дитячих будинків.

На підставі вищезазначеного наголосимо, що функціонально вплив структурних елементів (рівнів) держави і суспільства на соціально-педагогічну роботу в закладі відбувається на використання і подальший розвиток його педагогічного потенціалу в педагогізації сфери ЗІТ.

Суб'єкти соціально-педагогічної роботи у ЗІТ спираються на весь технологічний арсенал, до якого ми зараховуємо наступні технології соціально-педагогічної діяльності:

1. Загальні – технології соціально-педагогічного напрямку (діагностування, програмування, прогнозування, моделювання, проектування);

2. Специфічні – технології вирішення завдань соціально-педагогічної адаптації вихованців та їх реабілітації, соціально-педагогічної профілактики і компенсації, соціально-педагогічного забезпечення і мобілізації, соціально-педагогічної корекції та стабілізації, соціально-педагогічного просвітництва і пропаганди тощо.

Усі зазначені технології будуть ефективно «працювати» на вихованця закладу тільки у випадку поєднання у межах розробленої, апробованої та реалізованої у практичній діяльності ЗІТ інноваційної соціально-педагогічної моделі організації соціальної роботи з вихованцями. Вищезазначене являє собою теоретико-методологічні підстави соціально-педагогічної роботи у ЗІТ при вирішенні проблем його вихованців – дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, сучасні фахівці-методисти з соціально-педагогічної роботи мають «запропонувати» варіанти методичних моделей соціально-педагогічної роботи у ЗІТ із його вихованцями. Найбільш типовими із них вважаємо такі: супроводження (супровід) і підтримка розвитку дітей,

мотиваційне програмно-цільове управління соціальним розвитком особистості вихованця закладу; соціально-педагогічна робота на принципах родинного устрою; група реалізації функцій соціально-педагогічної діяльності (діагностичної, прогностичної, комунікативної, педагогічного вирішення конфліктів, психотерапевтичної, соціально-профілактичної та реабілітаційної); реалізація функцій педагогічного впливу, спрямованого на суб'єктне формування особистості вихованця.

Так, в основу теоретичної моделі супроводу й підтримки розвитку дитини покладено ідею про те, що «носієм» проблеми розвитку дитини в кожному конкретному випадку виступає або сама дитина, родинне оточення, педагоги, або найближче її оточення. Тому виникає необхідність виокремлення у педагогічному процесі допомоги у саморозвитку (педагогічної підтримки). Таким чином, ключове явище у визначенні траєкторії педагогічної підтримки – проблема дитини. Це означає, що предметом педагогічної підтримки є процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів, цілей, можливостей та шляхів подолання проблем, які заважають їй зберегти власну гідність і самостійно досягти бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, уявленні про життя. Головними принципами соціально-педагогічної підтримки є: згода дитини на допомогу; опора на наявність сили і потенційних можливостей її особистості; віра в ці можливості; орієнтація на здібності дитини самостійно переборювати труднощі; сумісність, співробітництво, сприяння; конфіденційність; доброзичливість; безпека, захист здоров'я, прав, людської гідності; реалізація принципу «не нашкодь»; рефлексивно-аналітичний підхід до процесу й результату [5, 138].

Зауважимо, що процес соціально-педагогічної підтримки поєднується із процесом соціально-педагогічного супроводу. Термін «супроводження», «супровід» використовується для того, щоб додатково підкреслити самостійність суб'єкта соціально-педагогічної роботи у прийнятті рішень. Близькими до поняття «супровід», як відомо, є поняття «забезпечення» й «допомога», які підкреслюють пріоритети особистості «забезпечуючого», «допомагаючого».

Сучасна педагогічна наука трактує супроводження (супровід) як комплексний метод соціально-педагогічної роботи, в основу якого покладено єдність чотирьох функцій: діагностика існуючої або уявленої проблеми; інформація про шляхи можливого вирішення проблеми; консультація на етапі прийняття рішень та відпрацювання плану вирішення проблеми; первинна допомога на момент його реалізації.

Отже, супровід – це взаємодія того, хто супроводжує, з тим, хто підлягає супроводженню, спрямована на вирішення життєвих проблем розвитку того, кого супроводжують [5, 125]. Головними принципами супроводу життєдіяльності вихованця в умовах ЗІТ є: рекомендований характер порад супроводжуючого, пріоритет інтересів супроводжуючого «на боці дитини», неперервність супроводу, комплексний підхід до супроводу, прагнення до автономізації.

Основною складовою педагогічної теорії супроводу є концепція соціальної незахищеності. Діти-сироти є незахищеними, якщо вони серйозно та періодично опиняються під впливом негативних чинників від контактів із ЗІТ та іншими соціальними закладами. Натомість, в умовах ЗІТ це означає, що соціально незахищена дитина буде виступати об'єктом авторитарного впливу (слухати негативні зауваження, часто зазнавати покарання, підлягати різноманітному насиллю та ін.) і не буде повною мірою отримувати користі від усього того позитивного, що пропонує йому навколишній освітньо-виховний простір.

Щодо розуміння того, як саме впливає явище соціальної незахищеності на якість соціально-педагогічної роботи в ЗІТ, необхідно надати йому сутнісні характеристики:

1. Соціальна незахищеність належить до явища інтерактивного характеру. Це означає, що обидва полюси взаємодії, у цьому випадку ЗІТ і вихованець, повинні бути залучені до пошуку вирішення проблеми.

2. Стан соціальної незахищеності має кумулятивний характер. Якщо дитині важко, некомфортно в одному закладі, то ці труднощі можуть бути перенесені й в умови іншого закладу інтернатного чи сімейного типу.

3. Незахищеність, на думку науковців, більше залежить від культурологічних властивостей особистості вихованця, ніж від її структурних характеристик [6, 57].

4. У процесі подолання соціальної незахищеності дитиною її позитивний зв'язок із соціумом є вирішальним.

Якщо вихованець виробляє позитивний зв'язок із вихователем, психологом, соціальним педагогом, то гальмується зростання поведінкових проблем. Але дитина в процесі накопичення негативного досвіду взаємодії з вихователями посилює своє відчуття незахищеності, починає шукати підтримку в групі однолітків, розділяти з ними схожий негативний досвід.

У зв'язку із вищезазначеними особливостями такого соціально-педагогічного явища, як незахищеність, метод супроводу й підтримки розвитку вихованців має у своєму активі методику (технологію) профілактики соціальної незахищеності, яка включає не тільки завдання на попередження виникнення проблем, але й бажання посилити фактори, що стимулюють сприятливий розвиток.

Як найбільш перспективну організаційно-методичну модель соціально-педагогічної діяльності в умовах ЗІТ, що значно сприяє процесу трансформації закладу із закладу інтернатного типу в заклад сімейного типу, ми уявляємо модель організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями на принципах родинного устрою.

Зазначена модель заснована на концепції, де центральним поняттям виступає «другорядна сім'я» як мала соціальна група, в якій відбувається поєднання авторитарного («батьківського») та демократичного стилю спілкування, гуманних стосунків між членами родини, котрі пов'язані спільністю побуту, взаємною підтримкою.

Реалізується ця ідея за рахунок створення у ЗІТ невеликих груп дітей або «сім'ї», що складається із дітей різних за віком (12–15 вихованців із вихователями), які живуть немов родина; формування культурного простору життєдіяльності в умовах, що моделюють сімейні відносини; розвиток способів спілкування усередині «сім'ї», які базуються на любові, взаємній підтримці, спільній праці, дружбі, радості, підтримці здорового способу життя; використання групових – «родинних», індивідуальних і колективних форм співдружності педагогів і вихованців [7].

До наступних методичних моделей соціально-педагогічної роботи у ЗІТ із дітьми-сиротами ми відносимо моделі групи реалізації функцій соціально-педагогічної діяльності: діагностичної, прогностичної, комунікативної, педагогічної, вирішення конфліктів, психотерапевтичної, соціально-профілактичної та реабілітаційної.

Як відомо, діагностична і прогностична функції соціально-педагогічної роботи з вихованцями ЗІТ ґрунтуються на загальній теорії соціального прогнозу та діагностики [5]. Згідно із цією теорією під соціально-педагогічним прогнозуванням розуміється соціальне дослідження з певних перспектив розвитку соціально-педагогічного об'єкта, у процесі якого вирішуються два основних завдання: визначається та мотивується мета певного розвитку об'єкта; визначаються засоби і способи досягнення цієї мети.

До того ж прогностична функція нерозривно пов'язана з діагностичною. Остання є вихідною в соціально-педагогічній роботі. Її реалізація в умовах ЗІТ починається з комплексного соціально-психолого-педагогічного діагностичного обстеження процесу розвитку особистості вихованця в соціумі, особливостей впливу зазначеного соціуму на соціалізацію дитини, її позитивні можливості та негативні впливи. На підставі створення прогностичних уявлень проектується діяльність усіх суб'єктів соціального виховання у закладі, координуються позитивні впливи суб'єктів із метою надання комплексної професійної допомоги дітям-сиротам у їх особистісному розвитку, успішній самореалізації в процесі соціалізації.

Таким чином, сутність і місце діагностико-прогностичної роботи з вихованцями ЗІТ наочно можна позначити такою формулою: вивчати, щоб знати; знати, щоб розуміти; розуміти, щоб допомагати. Провідним шляхом реалізації діагностико-прогностичної функції соціально-педагогічної роботи з вихованцями ЗІТ втілюється на практиці у формі цільових соціально-педагогічних програм, являючи собою сукупність багатьох заходів різного змісту.

Загалом прикладом найбільш виваженої цільової соціально-педагогічної програми державно-суспільного рівня може слугувати програма щодо реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, де в основу розв'язання соціально-діагностичних проблем, що існують у системі закладів для дітей-сиріт, покладено прогностичний принцип трансформації ЗІТ у сімейні форми виховання.

Методична модель реалізації комунікативної функції соціально-педагогічної роботи ґрунтується на загальній і педагогічній теорії спілкування [1, 21]. Тому педагогічне спілкування

розглядається як професійне спілкування суб'єкта й об'єкта в освітньо-виховному процесі та поза ним, спрямоване на:

- створення сприятливого психологічного клімату;
- утвердження близьких міжособистісних стосунків, заснованих на вищій ступені спільності думок, інтересів, почуттів;
- встановлення доброзичливої, дружньої атмосфери між суб'єктом і об'єктом, що максимально забезпечує ефективний процес освіти – виховання, інтелектуального і психічного розвитку особистості та зберігає індивідуальність, неповторність своїх особливостей (Ш.Амонашвілі, Є.Ільїн, А.Леонт'єв, С. Лисенкова, В.Сухомлинський).

Завдання педагогічного спілкування як соціально-педагогічного процесу в умовах демократизації та гуманізації освітньо-виховних інститутів і всього суспільства в цілому полягають у забезпеченні належної уваги до особистості дитини як до потенційного носія розумного, духовного, творчого. Таким чином, вихователь на шляху реалізації комунікативної функції допомагає вихованцю не тільки організувати спілкування як простий обмін інформації, але й докладає зусиль, щоб привести його до духовної емоційної взаємодії, яка сприятиме формуванню самосвідомості, гармонії відносин із самим собою, із навколишніми, із соціумом, чим і сприяє успішній соціалізації особистості.

Отже, ЗІТ є центром соціально-педагогічної роботи у вирішенні проблем соціалізації вихованців, так як у його діяльності акумульовано стратегії реалізації соціально-педагогічної діяльності, діалектична єдність яких відображає сутнісні характеристики й інтегрований зміст соціально-педагогічної роботи, а також забезпечує «єднання ЗІТ» із зовнішнім світом.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми пов'язуємо із вивченням ресурсів ЗІТ як відкритого закладу – центру інноваційної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також дослідженням переваг дитячого будинку сімейного типу та прийомної сім'ї.

1. Загвязинский В. И. Методология и методика социально-педагогического исследования / В. И. Загвязинский. – М. : АСОПиР, 1995. – 155 с.
2. Филонов Г. Н. Социальная педагогика: научный статус и прикладные функции / Г. Н. Филонов // Педагогика. – 1994. – № 6. – С. 37–42.
3. Дети социального риска и их воспитание. Учебно-методическое пособие / [под ред. Л.М. Шипицыной]. – СПб, 2003. – 144 с.
4. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика: пути развития / Л. В. Мардахаев, И. А. Липский // Ученые записки: научно-теоретический сборник. – М. : МГСУ, 1996. – С. 55-63.
5. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: Социально-эмоциональные проблемы / [под науч. ред. Л.М. Шипицыной и Е.И. Казаковой]. – СПб., 2000. – 213 с.
6. Олиференко Л. Я. Критерии и показатели отнесения детей к категории нуждающихся в государственной помощи и поддержке / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева. – М., 2002. – 84 с.
7. Технології соціально-педагогічної роботи : Навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К. : УДЦССМ, 2000. – 240 с.

Замашкина О. Д. Социализация детей-сирот в условиях учреждений интернатного типа средствами социально-педагогической деятельности специалиста.

В статье освещено своеобразие процесса социализации детей-сирот в условиях учреждений интернатного типа; аргументировано, что наиболее педагогически целесообразной организационной формой сопровождения детей-сирот в учреждениях интернатного типа является модель социально-психолого-педагогического сопровождения, которая предусматривает экспертно-прогностическую, диагностическую, содержательно-технологическую, организационно-управленческую и кадровую составляющие.

Ключевые слова: дети-сироты, учреждения интернатного типа, социализация, социально-педагогическая деятельность.

Zamashkina O. D. Socialization of children-orphan in boarding-school establishments by means of social-pedagogical activity of experts.

The article proves, that the most essential organizational form of the maintenance of children-orphan in boarding-school establishments is a model of social-psychological-pedagogical maintenance, which includes expert-prognostic, diagnostic, informative-technological, organizational-administrative and staff-oriented components.

Key words: children-orphan, boarding-school establishments, socialization, social-pedagogical activity.